

Талдикін Олександр Васильович
доцент кафедри
загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

КРИЗА ДЕРЖАВ: ТИПОЛОГІЯ ВІДПОВІДНО ДО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ФОРМАЦІЇ ТА ФОРМИ ДЕРЖАВИ

Держава, як політико-територіальна організація суспільства являє собою складну систему різного роду елементів, які функціонують у взаємозв'язку й взаємозалежності та повинні забезпечувати інтереси громадянського суспільства. Безумовно, така держава ідеальним чином із ним, суспільством, співвідноситься – функціонує заради забезпечення його потреб. Збій однієї частини складного багаторівневого державного механізму неминуче потягне за собою негативні, а інколи й незворотні наслідки для інших елементів, що само по собі, вже буде показником наявності певних кризових явищ. Що таке криза держави та якою є її типологія, саме ці питання, на наш погляд, є вкрай актуальними для теорії держави та виступають предметом нашого розгляду.

Треба зазначити, що самий термін «криза» походить від грец. *κρίσις* – рішення, поворотний пункт та розуміється як – розклад, занепад, загострення (політичних, економічних, соціальних) протиріч. Виходячи з вище наведеного: *криза держави* – це деструктивний стан державного механізму, внаслідок функціонування якого загострюються антагоністичні протиріччя в суспільстві, утворюються конфлікти, подолати або вирішити які держава без позитивної трансформації неспроможна, що у свою чергу, загрожує державному суверенітету та територіальній цілісності, а у кінцевому результаті призводить до її руїни.

Основними ознаками кризи держави виступають:

- руйнівні наслідки для самої держави і суспільства в цілому;
- загострення чисельних конфліктних ситуацій в різних сферах життя суспільства;
- неспроможність якісного державного управління;
- протиріччя між державою і суспільством, між правлячою елітою і народом, між різними верствами населення;
- реальна загроза державному суверенітету та територіальній цілісності.
- переродження, трансформація або руйнація державності.

Особливої уваги заслуговує дослідження типології кризи держави відповідно до соціально-економічної формації та форми держави.

Так, можна визначити *кризу держав відповідно до суспільно-економічної формації*, що пов'язана із невідповідністю стану розвитку державного механізму та більш прогресивних способів виробництва в суспільстві, а також обумовлена необхідністю нормативного закріплення принципово нових форм експлуатації підкореного населення правлячими силами. За наступним критерієм можна виділити:

Криза рабовласницької держави: була пов'язана із закінченням завоювальницьких війн, неспроможністю рабовласницьких імперій ефективно управляти захопленими територіями, стагнацією господарства, заснованого на класичному рабстві, неефективністю примусових методів підвищення продуктивності праці рабів та їх поступовому переведенню до напівзалежних категорій із застосуванням методів матеріальної зацікавленості (*колонат, некулій*).

Криза феодальної держави мала підґрунтям постійно зростаючу неефективність форм феодальної експлуатації, заснованих на натуральному господарстві, внаслідок розвитку міст, торгівлі та грошових відносин і полягала в ліквідації сеньйоральних відносин, посиленні державної влади монарха, в об'єднанні держави феодальної роздробленості в централізовану монархію, відокремленні суверенітету від права на землеволодіння та переході від васалітету до інституту підданства.

Криза капіталістичної держави пов'язана з тим, що сучасна держава з ринковою економікою існує для забезпечення панування одного класу над іншим. Вона так і не спромоглася вирішити антагоністичні протиріччя майнової та ієрархічної стратифікації суспільства. З розвитком транснаціонального капіталу, в умовах глобалізації, капіталістична держава перетворюється на поліцейсько-фіскальний придаток транскордонних корпорацій з симулякрами справедливості та народовладдя (наддержавна та державна влади):

«...Капіталістична система виникає як міжнародна, знищуючи кордони між племенами і народами і викорінюючи всі традиції...» [1; с.160].

Криза соціалістичної держави традиційно розглядається в площині неефективності економічної конкуренції планового господарства з ринковою економікою та в наявності суперечностей між ліберальним правам індивіда та принципам реалізації правової держави у всіх різновидів соціалізму та колективізму [2].

Протиріччя в суспільстві та утворення конфліктів в державі можуть бути пов'язані з нагальною необхідністю зміни форми державного правління: *криза монархії та криза республік*.

Кризу монархічних держав традиційно пов'язують зі зміною старих монархічних форм на нові, в процесі трансформації їх державного апарату відповідно до динаміки розвитку суспільних відносин, а також із буржуазними революціями – криза абсолютних монархій в Європі. Разом з тим, потрібно брати до уваги, що домінуючий варіант легітимізації верховної влади монарха, який ґрунтується на концепції «влади від Бога», в сучасних умовах, виглядає, м'яко кажучи, архаїчним, про що свідчить тенденція до скорочення монархічних держав на користь республік в останні часи [3; с.3].

Кризу республік можна розглядати, по-перше, як кризу первісних античних рабовласницьких республіканських форм, що була пов'язана з кризою полісної системи (дивіться далі) та недосконалістю органів республіканського ладу, а також недостатню розвиненість цієї форми правління в період середніх віків.

По-друге, як кризу держав з республіканською формою правління в тих країнах де монархічні традиції не втратили свого домінуючого впливу, наприклад: реставрація монархії Стюартів у Англії в 1660 році.

По-третє, як кризу, що пов'язана зі зміною сучасних республіканських форм відповідно до конкретних політичних умов (наприклад: криза Четвертої республіки у Франції 1958 р.).

Відповідно до форми державного (територіального) устрою можна виділити *кризу простих (унітарних) держав* та *кризу складних*, передусім імперій.

Криза простих (унітарних) держав мала місце практично в усі конкретні-історичні періоди. Так, кризи східної *номової* держави та *античного полісну*, були пов'язані з наслідками процесів вторинної урбанізації і полісної колонізації, а також розширенням територій в результаті насильницьких експансій та завоювань.

В середні віки феодалізм, як спосіб організації владних відносин взагалі передбачав децентралізацію – необхідну умову взаємовідносин монарха і сюзерена.

В сучасних умовах, демократична унітарна держава також може зазнати деструктивних проявів, коли її устрій та характер не забезпечують належних умов розвитку поліетнічному, поліконфесійному, та полілінгвістичному громадянському суспільству. Існує думка, що в епоху постмодернізації взагалі відбувається *ерозія унітарних держав*, що обумовлює виникнення перехідних форм між унітаризмом та федералізмом [4; с. 99].

Розкриваючи кризу складних за формою територіального устрою держав, передусім, варто зупинитись на *кризі імперій*. Давні імперії, що виникали в ході територіальних завоювань, зазнавали кризових явищ після припинення їх територіальної експансії з активізацією відцентрових сил у завойованих регіонах та в ході агресії зовні.

Крах колоніальних імперій у ХХ столітті (*деколонізація*) відбувся завдяки процесам гуманізації і демократизації суспільства, в результаті національно-визвольної боротьби колонізованих народів мирним або революційним шляхом.

Криза федеративних держав, коли однією із домінуючих причин утворення деструктивних соціально-політичних явищ в державі була й невідповідність форми територіального устрою – явище в історії досить рідкісне, але, як правило, також пов'язане з подальшою децентралізацією суб'єктів федерації (*відцентровий фактор*). На думку припадає, передусім, Пакистан, який в ході поділу Індії в 1947 році отримав східну частину Бенгалу в якості провінції Східний Бенгал (Східний Пакистан), що в свою чергу, призвело до війни бенгальців за незалежність та утворення унітарної суверенної держави Бангладеш у 1971 році [5]. В Східній Європі, де завдяки жорстким міжетнічним конфліктам, політиці націоналізму, яку проводили місцеві еліти республік, а також із втручанням зовнішніх сил, відбулись гостра політична криза, низка озброєних конфліктів протягом 1991-2001 років, що призвело до розпаду федеративної держави в Югославії.

Застосування деяких прийомів, способів та методів реалізації державної влади також може бути причиною виникнення кризових процесів. Типологія державних криз, де критерієм виступає та чи інша форма державного політичного режиму, видається цілком обґрунтованою. Більше того, *криза антидемократичних держав* мабуть буде яскравим прикладом для державної кризи взагалі,

адже ніщо так не турбує суспільство, як наступ на власні права і свободи, ніщо так, крім економічної розрухи, не слугує каталізатором до радикальних та революційних перетворень. Разом з тим, загальноприйнятий поділ недемократичного режиму лише на авторитарні та тоталітарні різновиди видається не повним, щоб не сказати, примітивним підходом до розуміння сукупності прийомів, способів та методів здійснення державної влади. Сьогодні прихований характер недемократичної влади, наявність формальних демократичних рис є невід'ємною характеристикою сучасних неототалітарних форм державного (політичного) режиму, а враховуючи що елітарний характер держави вже не передбачає дійсного істинного народовладдя, говорити про *кризу демократичних держав* варто лише з огляду їх формальних ознак [6; с.49].

Наведена нами типологія не претендує на універсальність, але надає можливість розглянути кризу держави під різними кутами зору, виходячи з тих або інших критеріїв розподілу.

1. Borochof, Ber. 1937. Nationalism and the Class Struggle: A Marxian Approach to the Jewish Question. New York: Poale-Zion.

2. Friedrich August von Hayek The road to serfdom <https://mises.org/library/road-serfdom-0>.

3. Михалева Н.В., Плаксина В.С. Разновидности современных монархий. *Научный журнал* №3 (16), 2017, с. 40-44.

4. Гуляков А. Д., Саломатин А. Ю. Сравнительное государствоведение и проблемы федерализма. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион* № 3 (39), 2016, с. 99.

5. The Constitution of the People's Republic of Bangladesh (ACT NO. Of 1972). Laws of Bangladesh URL: <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-367/section-24715.html?hl=1>(Last accessed: 15.02.2020).

6. Талдикін О.В. Сучасні недемократичні форми державного (політичного) режиму. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. №1. С. 44-50.

Шевченко Сергій Іванович

старший викладач кафедри кримінального права та кримінології, кандидат юридичних наук

Оганісян Цагик Вазгенівна

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ З КАДРАМИ ПОЛІЦІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Так історично склалось, що тривалий час більша частина українських земель знаходились у складі Російської імперії, й, відповідно, усі загальнодержавні інституції впроваджувались й в українських губерніях. Вже в XIX ст. на усіх українських землях було поширено загальноросійське законодавство, тут діяли загальноімперські суди, адміністративно-територіальні установи, поліцейські структури. Традиції та принципи організації поліції в Російській імперії, таким чином, автоматично розповсюджувались та впливали на Наддніпрянську Україну. Тому відповідна проблематика заслуговує на висвітлення.

Виникнення на постійній основі спеціалізованих органів, які спеціалізувались на охороні правопорядку й боротьбі зі злочинністю, власне, як і використання терміну «поліція», відбулось за часів правління Петра I (коли ще українська державність все ж мала автономію). Дослідники зауважують на воєнізованому характері імперської поліції. Кадри комплектувались тут, здебільшого, з числа офіцерів армії. Нижчі чини комплектувались із унтер-офіцерів (сержантський склад сучасною мовою) а також солдат старшого віку (які ще виконували рекрутську повинність, яка в імперії складала майже половину життя – 25 років, однак за станом здоров'я імперській армії вже не були потрібні). Через брак кадрів, до служби з підтримання громадського порядку долучались й представники місцевого населення (одна людина з десяти дворів, їх ще називали «десятники» або мовою оригіналу «десятские», над ними головував «сотський») [4, с. 300].

Така ситуація із нестачею кадрів, внаслідок чого залучались звичайні жителі, відбувалась через загальну низьку кваліфікацію, служба в поліції була не популярною та не престижною. Тому, як зазначають деякі науковці, в XVIII столітті кадри в поліції комплектува-